Iulia Mărgărit

NOTE LEXICAL-ETIMOLOGICE

ACRITÚRI(LE SÁTULUI)

În opera lui Z. Stancu se întâlneşte frecvent cuvântul *acritură* cu un sens distinct, prin raportare la cel din limba comună: *În sat vedeam două feluri de oameni: oameni jerpeliți, care umblau de cum se topeau zăpezile şi până toamna târziu… cu picioarele goale şi oameni îmbrăcați, ca oamenii, încălțați cu ghete lustruite, chiar în mijlocul verii. Noi purtam căciuli, pălării, ori hălăduiam cu capul gol, cum se întâmpla… Cine purta gambetă era poreclit* ***acritură****… **Acriturile satului** aveau haine închise cu nasturi lucioşi şi pălării tari – gambete… **Acritură** li se mai spunea şi celorlalți care se înveşmântau în haine nemțeşti: notari, cârciumari, perceptori* (D: 243). Categoria socială denumită global astfel se distingea prin îmbrăcămintea adoptată pentru a-şi onora profesia: *Tăsică* ***e grefier la judecătorie****, e* ***acritură****. Umblă* ***îmbrăcat nemțeşte****, cu scârț la pantofi* (p. 89); prin viciile practicate, din acelaşi motiv: *Prinsese un năravăru-meu… pe care îl aveau mai ales lefegiii,* ***acriturile satului****. Lucra ce lucra la poştă. Simțea că i se usucă gâtul… trecea şoseaua şi peste drum era cârciuma lui Toma Ocâ* (p. 400); prin distracțiile asumate ca obligații: *De peste şapte sate* ***veneau la bal*** *notarii cu nevestele şi fetele lor, perceptorii şi popii şi toți cei care purtau haine nemțeşti, gulere înalte la gât, pălării tari. Se întâlneau la bal* ***acriturile*** (p. 392); prin modul de viață concordant cu poziția socială ocupată: *Picherul e om de la oraş…* ***mănâncă la cârciumă cu doctoral Ganciu, cu Popescu-Bragadiru, învățătorul****… şi cu alte* ***acrituri*** *trecătoare* ***ale satului*** (p. 209).

Pentru categoria indicată, îmbrăcămintea „nemțească” constituie un reper, un semn distinctiv care separă „lefegiii” satului de săteni. Totodată, aceeaşi îmbrăcăminte devine un real pericol în anumite momente, când starea de normalitate se dezechilibrează, şi, prin urmare, apartenența purtătorilor la altă clasă socială decât cea a țăranilor îi defavorizează. Aşa se întâmplă atunci când ecoul răscoalei de la 1907 parvine în localitate: *A intrat spaima în* ***acrituri****! Văru-meu, Nicolae Dimozel, şi-a lăsat acasă* ***gambeta****; pentru prima oară îl văd trecând spre poştă cu căciulă în cap. A împrumutat căciula de la frate-său* (p. 138).

Referitor la *acritură*, problema care ne preocupă este originea. Aparent, un derivat atipic, în această calitate, prin dificultatea de a identifica baza, acesta este

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

raportabil la un potențial element de relație pe care-l furnizează JO: 10: *Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde ăi îmbrăcați în* ***acre***[1]*, în albastre*, [săteanului] *îi sânt negri înaintea ochilor. Rar să puie ochi buni țăranu pe câte un orășan*. Aceeaşi stare de dezagreabil este confirmată, la mare distanță în timp, în secolul următor, în *Gl. Argeş*, *acre* 1. „haine orăşeneşti; haine nemțeşti, bălțătură”: *S-a îmbrăcat în* ***acre****, nu-i mai dai cu prăjina de nas*.

În legătură cu *acre*, lipsesc mențiunile, fiind absent din dicționare, cu excepția lui Hasdeu căruia tindem să-i acordăm credit. „Contemporan” cu... procesul de conturare a stării de spirit degajate la vederea hainelor nemțeşti [= europene!], în cazul celor veniți în lumea satului, este foarte probabil ca savantul să fi intuit, cu justețe, subtextul denominației corespunzătoare: *Pentru țăran, sânt* ***acre*** *până şi hainele acelora pe care îi consideră ca „****ciocoi****”* (HEM: 179 s.v. *acru*). Simpla întâlnire cu această nouă vestimentație, la început perturbantă şi prin colorit, cele dintâi haine orăşeneşti fiind denumite, tocmai pentru cromatica lor, *albastre*, producea privitorilor, în special, celor de la sate, un copleşitor sentiment de dezaprobare. Pentru exprimarea acestuia s-a recurs, probabil, la cuvântul cel mai expresiv, verbul *a (i) se acri cuiva (de ceva, de cineva)* „a i se urî, a se scârbi” şi din cauza ținutei vestimentare, marcă a distanței sociale dintre proprietarii acesteia şi privitorii revoltați. Adjectivul gustativ a fost promovat în seria celor cromatice ca denominație pentru tipul de îmbrăcăminte. Prin urmare, *albastre, negre* şi… *acre*. „Jocul” a mers mai departe şi derivatul la care s-a recurs, *acritură*, a fost impus de posibila corelare cu *acre* şi analogie cu deverbalul corespunzător. „Împrumutarea” acestuia din familia verbului corespunzător, probabil, nu a avut loc în sec. al XIX-lea, pentru că Hasdeu nu-l consemnează. Apare înregistrat în *Gl. Argeş* cu mențiunea „ieşit din uz, mai ales la pl.: 1. „persoană îmbrăcată în haine orăşeneşti; târgoveț: *Au sosit nişte* ***acrituri*** *cu maşina. Ce-or fi căutând?* 2. „persoană care făcea parte din organele administrative ale satului”: *Au plecat* ***acriturile*** *clapie* [= droaie] *pân sat*. Glosarul, de fapt, a înregistrat semantismul atestat în opera lui Z. Stancu. Ca o confirmare suplimentară, *acritură* figurează, în DRB s.v. 3., chiar cu semantismul în discuție. „големец, първенец в село” [= mărimile, slujbaşii statului].

[1] Formal, *acre* se înscrie în sistemul de denominație a vestimentației, după cromatică, exclusiv, prin adj. f. pl. Ca determinant al unui fost determinat *haine albastre, ~negre, haine* ***acre***, cu aceeaşi glosare, „haine orăşeneşti”, ultima sintagmă din fosta regiune Piteşti (LR, VIII, 1959, nr. 5: 76), la un moment dat, prin adj., se rezuma sintagma în cauză, procedeu confirmat pentru partea sudică a țării: *Ajungând în ulița mare de la marginea bâlciului, unul* ***în negre*** *numai ce-şi opreşte căruța* (Nicolae Al Lupului, *Posada Gurenilor* Povestiri din alte vremi, Craiova. Editura „Prietenii ştiințe” 1929: 93). Orăşenii se disting de săteni, în mod evident, prin îmbrăcămintea diferit colorată, de aici *albastre* pentru unii, *negre* pentru alții. *Acre* constituie o excepție, nu mai exprimă culoarea, ci starea de spirit de total disconfort, chiar fiziologic, provocată celor inferiori pe scara socială, la vederea costumației urbane a celor suspuşi pe aceeaşi scară.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

CĂLINÁR

Absent din dicționare, *călinar*, analizabil prin *călin* + suf. *-ar* constituie un alt nume pentru arbustul sălbatic, cu flori albe, cu fructele (= *căline*) ca nişte boabe roşii, cu gust acrişor. Noua denumire se înscrie în seria derivatelor pentru pomi fructiferi de felul *nucar, merar, perjar*, frecvente în Basarabia, dar şi în Oltenia, ca modalitate colectivă de definire a acestora, plecându-se de la fructul respectiv. Deci „purtător de *mere, pere, perje…, căline*": ***Călinar*** *cu creanga-n drum, / Am un galben şi nu-i bun* (Niculiță-Voronca, *Datini*: 232). În acest fel, şi Bucovina se afiliază zonelor care au dezvoltat inovația privitoare la denominație pomilor roditori, prin derivate colective.

DOCĂNÍ

Verbul *docăni* „a certa, a mustra; a povățui", după DLR, cu circulație „prin Olt.", conform atestărilor (*Cât* ***am docănit-o*** *şi tot degeaba, nu vrea să m-asculte* – Boceanu, *Gl.*; *De bucurie şi-ncepu să-şi* ***docănească*** *argatul* – Plopşor, C., 14), dar şi în Munt. (*Opincariu are cap bun.* ***Se docăneşte*** *lesne* – JO: 118), fixat şi în expresii, *a docăni la cap (pe cineva)* „a bate la cap, a sâcâi" (LR IX, 1960, nr. 5: 35 – fostul raion Turnu-Severin), din punctul de vedere al originii, ar constitui o formație onomatopeică.

Fără să contestăm acest caracter evident, ni se pare că verbul în discuție se află în filiație cu un altul mai cunoscut, *tocăni*, tot un deinterjecțional, explicabil prin baza *toc!* Şi semantic, relația propusă se justifică, *tocăni* 1. fiind inclus în DLR cu sensul fig. „a bate pe cineva la cap; a pisălogi, a cicăli": *M-****a tocănit*** *ăla, mi-a împuiat urechile, mi-e capul călindar* (*Gl. Argeş* s.v.); *Noapcea aia o fost iadu pră pământ. Spume la gură o făcut de-atâtea* ***docăneală*** (ALBD: 374). Astfel stând lucrurile, şi dată fiind relația surdă-sonoră, în cazul consoanei inițiale a verbelor comentate, legătura lor, cuvânt-titlu/variantă, devine evidentă, mai ales dacă ținem seama de inexistența aceleiaşi legături la nivelul interjecțiilor. Prin urmare, ni se pare firească tratarea în acelaşi articol, şi în ordinea propusă, a verbelor *tocăni, docăni*. Mai precizăm că varianta a fost atestată, exclusiv, cu înțelesul metaforic.

FRUNZĂ VERDE CA PALMA

Sintagma face parte dintr-o doină de jale, culeasă din Maramureş: *Păsărică, păsărea, / Doară eşti din țara mea! / Frunză* ***verde ca palma*** */ Spune-mi ce te-oi*

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

întreba! (Bud, P.P.: 21/17). Construcția atrage atenția prin comparația absurdă exprimată, obligându-ne să bănuim suprapunerea unor versuri diferite.

Textele incluse în acelaşi volum ne-au confirmat ipoteza: *Frunză* ***lată cât palma****, / Scârbită mi-e inima* (*id. ib.*: 34/39). Epitetul cromatic pe lângă *frunză*, generalizat în lirica populară, a uzurpat, în cazul de față, indicația dimensională (*lată*), ajungându-se la o construcție hibridă, evidentă prin caracterul său neverosimil: *frunză verde ca palma*. De altfel, laitmotivul *frunză verde*, se întâlneşte şi în alte texte cu determinare dimensională, dar necontradictorie: *Frunză* ***verde, lată,-n dungă*** */ Toate plugurile umblă* (*id., ib.*: 40/12). *Codrule, cu* ***frunza lată****, / Pice bruma, nu te bată*$_1$ […] *Codrule, ca frunza* ***lungă*** */ Pice bruma, nu te-ajungă* (*id. ib.*: 43/27). Numai că, în ultimele exemple, compatibilitatea determinat/determinant nu ridică probleme: ***frunză*** *verde,* ***lată,****-n dungă,* ***frunză lată, frunză lungă***.

GĂZDÁŞ

Termenul notat doar cu pl. *găzdaşi* apare într-un text din nordul Moldovei, publicat în Şez. I: 37: *Sătenilor, care botează sau care cunună, li se duc de către cumătri de botez şi de tineri colacii de nuntă* […] *Acest obicei se sărbătoreşte cam în toate locurile sâmbătă sara sau duminica* […]. *Cumătrii sau finii duc cumătrilor ori naşilor cam aceste lucruri: doi, trei colaci mari sau, în locul colacilor, se poate duce câteva ocă de făină de grâu, o bucată de zahăr, stafide… o garafă cu vin* […]. *Lucrurile acestea se pun pe o masă, se acopăr şi după ce vorba începe şi* ***găzdaşii*** *îşi mântuie pregătirile pentru primirea colăcaşilor, unul din săteni… le închină colacii*. Am transcris aproape integral textul pentru a se vedea semantismul cuvântului-titlu. Conform acestuia, *găzdaşii* sunt gazdele, iar termenul a fost creat analogic, poate, după *căsaşi*, cu acelaşi semantism, frecvent în zonă: „*Bună ziua la dumneavoastră,* ***căsaşi de casă!*** (Marian, *Nunta*: 830). *Mirele merge cu toți* ***căsaşii*** *săi după mireasă* (*id., ib.*: 495). Tautologia din primul exemplu se explică prin intenția vorbitorului de a delimita adresarea, de față fiind şi *căsaşi* din alte case. Cuvântul în discuție, cu sensul semnalat, reapare în acelaşi text din revista menționată: *După masă şi după ce mesenii s-au chefăluit, colăcarii părăsesc pe* ***găzdaşi****, ducând fiecare veselia cu sine şi un car de minciuni* (*id., ib.*). Am insistat asupra înțelesului, întrucât DA nu l-a valorificat, tratând cuvântul cu o singură semnificație „cel care vesteşte sosirea cuiva (şi se îngrijeşte pentru a-i asigura *gazda*), făcând trimitere la textul pe care l-am reprodus: *Mirele trimite înainte* ***găzdaşi*** *(conaccii), ca să-i vestească apropierea* („Dacia literară”: 37 [sic!]). În prezent, în limba română de dincolo de Prut, *găzdaş* a dezvoltat un non înțeles: „cel care locuieşte în gazdă, contra cost”, devenind corespondent pentru *chiriaş* din limba standard, absent în zonă.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

HÂRȚOÁGĂ

Cu semantism depreciativ, *hârțoagă* „hârtie scrisă, document, act vechi, fără valoare”, din punctul de vedere al originii, apare controversat în dicționare. Unele consideră ca punct de plecare *hârtie* (DM, DEX, NŞDU, DA), altele, *hârtie* + *hrisov* (TDRG). Între acestea, excepție face SDLR care propune, o altă soluție, optând chiar pentru un element de pornire diferit: *„hrisoave > *hârsoave > *hârsoage*, apoi *hârțoage* (după *hodoroagă, mârțoagă*)”. În momentul de față, putem acorda credit ipotezei lui Scriban, întrucât presupusul stadiu, cu metateză, al etimonului propus, a fost identificat: *Vodă îmi înlesneşte calea spre a dovedi prigonirea unui blestem, care, cu prilejul cercetării unor vechi* ***hârsoave****, s-a descoperit că s-a făptuit în ținutul Olteniei* (Sim. Bălănescu, *Năpastea*, Buc. 1897, Tipolitogr. „Universală”: 73). Declanşarea metatezei s-ar putea datora intersectării *hârtii/hrisoave*, dată fiind comunitatea domeniului de referință. Cât priveşte avansarea propunerii *hârtie* + suf. *-oagă* (v. DA s.v.), aceasta rămâne fără şanse, deoarece modificările fonetice nu se pot susține prin cele două elemente. Revenind la *hârsoave*, întrevedem posibilitatea unei schimbări fonetice, absolut necesare pe parcursul evoluției [s] > [ț], proces frecvent, la nivel dialectal: *soclu > țoclu* (*Gl. Munt* s.v. *soclu*); *sarcă > țarcă* (DLR s.v. *țarcă*). Etapa *hârțoave* înseamnă încă un avans dobândit către pluralul *hârțoage*. Pentru „paşii” următori, tot Scriban oferă o informație prețioasă, referitoare la semantismul cuvântului în discuție: „în Muntenia, cu înțelesul «mârțoagă»”. În aceste condiții, stadiul *hârțoavă* ar fi putut suferi influența sensului depreciativ menționat, din punctul de vedere formal, al tranşei finale. Prin urmare, modificarea *hârțoavă > hârțoagă*, sub presiunea formală şi de sens a lexemului *mârțoagă*, la un moment dat, a putut deveni iminentă.

ÎNTUNECÍME

Pentru *întunecime* s.f. „întuneric adânc, beznă, obscuritate, eclipsă de soare”, DEX propune analiza etimologică *întuneca* + suf. *-ime*. Dată fiind incompatibilitatea baza verbală / sufix nominal (Florența Sădeanu 1962: 78 indică două formații deverbale: *arzime* (potențial) şi *însoțime*, după părerea noastră, explicabile prin schimbare de sufix: *arzător > arzime, însoțitori > însoțime*. Într-un mod similar procedează şi Pascu, *Suf.*: 140 pentru *întunecime, usturime*, considerându-le deverbale. Cel puțin pentru primul dintre ele, propunem altă soluție. Considerăm că *întunecime* ar fi putut rezulta prin contragere din *întunericime* < *întuneric*, mult prea greoi prin lungime. Pentru cele două nume (lung şi scurt), DA indică aproximativ aceleaşi datări: prima jumătate a sec. al XIX-lea. Forma redimensionată a găsit un sprijin evident în familia lexicală *întuneca*.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

ÎNVÂNĂTĂȚÍ

Verbul anunțat, după DA, s-ar explica, din punctul de vedere al creării, prin analogie cu *îmbunătăți, înjumătăți*. Este foarte adevărat faptul că formal, prin structură, *învânătăți* „evocă" verbele menționate. Dar analogia nu se motivează suficient, nu este evidentă. Pe baza cărui criteriu *învineți* ar fi urmat modelele respective pentru a deveni *învânătăți*? MDA oferă analiza *în* + *vânăt* + suf. *-ăți*, reproducând structura verbului, în părțile recunoscute, şi atât. La mijloc, probabil, este o altă explicație. Presupunem că *învineți*, corelat cu *vânăt* ori *vânătaie*, în contexte posibile, de felul *s-a învinețit, este* ***vânăt****, are* ***vânătăi*** ar fi putut duce la refacerea verbului cunoscut: *învânătăți*, prin suprapunere verb/adjectiv, verb/substantiv.

LAPANÉȚ, PALANÉȚ

Semnificând „plăcintă coaptă pe vatră", *lapaneț* a fost preluat de DA, în corpusul de termeni, din Paşca, *Gl*. Situația s-a perpetuat şi în DLR. Ultima sursă citată n-a operat o modificare evidentă în raport cu starea de fapt din glosarul menționat, în coloanele căruia autorul introdusese şi *palaneț*, aproximativ, cu acelaşi sens „plăcintă groasă, umplută cu brânză şi coaptă sub țest sau în cuptor". Totuşi, definiția va suferi unele amendamente „turtă din aluat de pâine, coaptă pe vatră, uneori umplută cu brânză, cu urdă, cu magiun", în acest fel apropiindu-se de *lapaneț*. Cu răspândire în Transilv., *palaneț* constituie un împrumut din ucraineană *паляниця*. Pe terenul limbii române, *palaniță*, pl. *palaniți* a dezvoltat un nou singular *palanit*, var. *palaneț*. Mai apoi, prin metateză, acesta a evoluat în varianta *lapaneț*, al cărei loc, la nivel de dicționare, ar fi s.v. *palaneț*. Cazul prezentat rămâne un exemplu de preluare necritică a unei erori.

MÁŞTERĂ

Înregistrat în DLR, ca s.m. şi f., adj. *maşter, ~-ă*, semnificând, pentru formele corespunzătoare de gen, „(mamă) vitregă", „(tată) vitreg" „înv. şi reg.", cu „et. nec.", în privința originii, ar putea reprezenta „o contaminare în care primul element e *maştehă*". Împărtăşim supoziția DLR, chiar incompletă, şi pentru cel de al doilea termen propunem *muiere*. Acesta din urmă, asociat contextual, precipită lucrurile, iar dacă se păstrează, exclusiv, la nivel mental, de asemenea influențează mersul lor, căci *maştehă*, prin definiție, se referă la *muiere*, cu o calitate aproape inseparabilă: *rea*. Combinația *maştehă, muiere rea*, cu adjectivul în rostire regională *ră*, aproape ar fi suficientă pentru modificarea analogică *maştehă* > *maşteră*.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

MĂŞTIHOÁIE

După DLR, *măştihoaie* „mamă vitregă”, răspândit în Banat şi în Transilvania, se analizează în *maştihă* + suf. *-oaie*. Probabil că situaţia se prezintă altfel. De vreme ce există derivatul masculin, *măştihoi* cu analiza *maştihă* + suf. *-oi*, apărut ca pandant al femininului *maştihă*, s-a creat premisa ca fosta baza derivativă să fie dublată de un singular nou, cu acelaşi afix ca şi cel al masculinului: *măştihoaie*. Din acest motiv considerăm că derivatul feminin a fost refăcut după derivatul masculin. Situaţia este aceeaşi ca la *văduă* > *văduoi* > *văduoaie*, ori *văduvă* > *văduvoi* > *văduvoaie*.

NELĂȚÍT, NELĂȚÍ, NELUȚÍT, NELUȚÍ

Ca derivat negativ, *nelăţit, ~-ă* a fost înregistrat în Racoviceanu, *Glosar*. Cu referire la haine, participiul amintit semnifică „nespălat, murdar, soios”. Aceeaşi sursă a înregistrat şi verbul corespunzător *nelăţi* „a murdări haine, rufe, prin folosire îndelungă”. Anterior, în rubrica *Vocabular regional* din LR, X, 1961, nr. 1, p. 21, a fost comunicat un verb paronim, *neluţi, neluţesc* [d. rufe] „a (se) murdări” din Chisindia, fostul raion Gura Honţ, Crişana. Cele două formaţii nu pot fi străine de cea inclusă în DLR, *nelăuţi* refl. (prin Transilv.) „a se murdări”. Acesta din urmă se dovedeşte analizabil prin participiul negativ al bazei *lăut* > *nelăut* şi, în raport cu *nelăţi* şi *neluţi*, poate fi considerat formaţia *princeps*. Abia ulterior, din *nelăuţi*, greoi la rostire, au fost contrase variantele menţionate, în cazul participiilor, prin sincopă ([a], [u]): *nelăuţit* > *nelăţit; neluţit*. Situaţia expusă reflectă evoluţia verbului moştenit *lavare* > *la*, la nivelul lexicului dialectal, în aria vestică a dacoromânei. În cazul aceluiaşi lexem, cu largă răspândire, se constată inovaţii în partea sudică, prin var. *lăia, lăi* derivate pe baza paradigmei de ind. prez. (*mă lai*), atestate masiv în Oltenia şi Muntenia (v. DGS II s.v. *la*[2]). Aici amintim încă un fapt similar, excentric, prin poziţia geografică, comparativ cu celelalte: part. *lat*, inedit, consemnat la românii din spaţiul ex-sovietic (TD – Nistru). Nu putem aprecia dacă este vorba de o inovaţie propriu-zisă, petrecută în teritoriile respective sau un aport al coloniştilor români veniţi din Basarabia. În provincia amintită, în partea sudică, a fost înregistrată de folcloristul P. Ştefănucă (1937: 75): *La noi în Marcovei cap de post [1 August], postu Sântă Mării, sfinţăsc florile: sfinţăşti bosuioc, flori bătute, flori roşii, duşi la bisărcî şi le sfinţăşti c-apu-s buni* ***de lat****, di scaldat cochii, di dureri di cap*. Contextul confirmă semantismul specializat al verbului (v. succesiunea *lat, scăldat*) şi calitatea de inovaţie a participiului. Că este vorba de un singur fapt ori de realizări independente nu are importanţă pentru tabloul de evoluţie a verbului.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

NICIDECÚŞ

Termenul-titlu apare în următorul context: *Fata se căznea, se sucea, se învârtea, dar deloc… nu-i putea da de rostu căpătâiului,* ***nicidecuş****, dar tot nu vrea să se dea prinsă şi ceru un răstimp de-o noapte şi a doua zi să ghicească* (Stăncescu, *Basme*: 146). Ar putea să fie vorba de o formaţie de la *nicidecum*, prin redimensionarea unui corp fonetic prea amplu după sufixare **nicidecumuş*. Ca model ar fi putut servi *niţicuş*: *Aveţi încredere în voi, dar aveţi* ***niţicuş*** *şi-n noi* (SCL 1963: 26). *Nicidecuş* nu a fost valorificat în DLR, în ciuda faptului că autorul şi opera figurează în bibliografia acestuia.

OCNĂREÁSCĂ

Adjectivul din titlu a fost notat de Liuba, Iana, M. în sintagma *sapă ocnărească* prin care se explică termenul local, *chilăviţă* „se zice la noi la o sapă *ocnărească*, ascuţită, cu coadă scurtă”. Derivatul, cu analiza *ocnar*, sinonim pentru *ocnaş*, + suf. *-esc, -ească* reprezintă o formaţie inedită. Cu toate acestea, DLR nu a preluat adjectivul din bibliografia respectivă, motiv pentru care am recurs la cuvenita semnalare.

PÍRCĂ

DLR înregistrează *pircă* 1. cunoscut „prin Transilv.”, cu înţelesul „bibilică”, iar pentru origine menţionează „cf. *pichere*”. Lexemul indicat, ca punct de pornire, figurează în aceeaşi sursă, ca derivat regresiv de la *picheri* „cuvânt care imită strigătul bibilicii”, ambele cu răspândire „prin Mold.” Dar trimiterea dicţionarului-tezaur nu a soluţionat etimologia pentru cuvântul din titlul notei. În acest scop, propunem evaluarea diminutivului *pichiriţă*, analizabil prin *pichere*, în etapa unei variante cu metateză, *pirechiţă*, prin asimilare, *pirichiţă*, apoi cu sincopă, *pirchiţă*, aceasta din urmă înregistrată şi de DLR, pentru Transilv. (*Amândoi soţii aveau părul roşu, iar ea era pistruie ca un ou de* ***pirchiţă*** – Beniuc, *Pe muchie de cuţit*, I, 1959: 198). De la derivatul *pirchiţă*, interpretat ca formaţie diminutivală, „s-ar fi extras”, mai apoi, presupusa bază derivativă *pircă*.

Propunerile DLR *pircă* cf. *pichere, pirchiţă* < *pircă* + suf. *-iţă* nu reprezintă soluţii satisfăcătoare.

PODVORITÚRI

Termenul *podvorituri*, absent din dicţionare şi glosare, figurează într-un document datat 1815, respectiv, un răspuns al câtorva sate din jud. Hotin, Basarabia, „la întrebarea ce ni se face de către premilostiva stăpânire [rusă] ca să arătăm cu ce obiceiuri ar fi mulţămirea noastră ca să petrecem noi, ţara, şi să trăim de acum înainte” (*Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei*. Dosarul Nr. 5167, anul 1816,

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

în St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. „Asociația Uniunea Culturală Bisericească din Chişinău”, 1923:13).

În şirul de plângeri enumerate, în legătură cu obligațiile numeroase ale băştinaşilor față de noile autorități, apare şi termenul-titlu: *podvorituri oşteneşti cu cară cu boi peste tot locul* (p. 13). După aparențe, acesta, semnificând „transporturi (pentru armată)”, ar reprezenta un derivat de la verbul *podvodări* (învechit) „a pune (pe cineva) să facă *podvadă*, cu anumită regularitate; p. ext. a transporta, a căra cu carul, căruța (şi contra plată)”, cu ultima atestare în Biblia din 1688 (cf. SFC, IV: 198). Derivatul primordial *podvodăritură*, datorită lungimii excesive, probabil, a fost refăcut, prin haplologie: *podvăritură*.

SPINĂTÚRĂ

Înregistrat de Liuba, Iana, M. 88, *spinătură*, în explicația autorilor, „se vorbeşte că aici a fost smidă de spini”, nu a fost preluat în DLR, deşi figurează în lista bibliografică a dicționarului-tezaur. După aparențe, ar fi vorba despre un derivat colectiv (v. *smidă de spini*, „pădurice…”), creat analogic. De altfel, DLR înregistrează *smidă* „desiş în pădure format din tufişuri de mărăcini, de zmeură, de mure etc. care cresc printre copacii doborâți de furtună, arşi de trăsnete ori tăiați şi care constituie un loc greu de pătruns”. Un astfel de desiş inaccesibil, de obicei, se desființează prin tăiere şi curățirea locului, devenind *curătură* „loc curat (cf. DA s.v. *cura* I.2.) sau curățit de rădăcini, de cioturi, de mărăcini, de nuci, de spini pentru a putea fi arat”. Relația antonimică *curătură / smidă de spini* ar fi putut impulsiona modelarea analogică a pseudoderivatului *spinătură*.

STRĂŞUNÁ

Verb reflexiv, *străşuna* „a i se năzări” (*Ce **i s-o** mai fi **străşunat?***), notat de Ciauşanu, *Gl.* pentru nordul Olteniei, figurează în DLR fără soluție etimologică, numai cu indicația „cf. *căşuna*”. Este adevărat faptul că cele două verbe au aceeaşi tranşă finală şi chiar şi semantismul nu diferă fundamental. Pentru verbul în discuție, o sugestie ar putea veni de la var. *străşina* s.v. *străşuna* care, din punct de vedere formal, trimite la paronimul *streşina*, atestat cu un alt înțeles, dar explicabil şi prin expr. *a-şi duce mâna* (*palma*) ***streaşină*** *la ochi*, pentru a vedea mai bine. Unei astfel de „descendențe” îi putem atribui semantismul „a i se părea că…, a i se năzări”. În acest punct, apropierea formală *străşina / căşuna* ar fi putut favoriza modificarea în consecință: *străşuna*.

TĂNDĂRÁI

Cuvântul, absent din DLR, figurează în Murariu, *Gl*., cu următoarele accepții: 1. „lucru, obiect vechi, uzat, nefolositor”: *Dă şe mai țâni atâta **tăndărai** aişi?* 2. „piață de vechituri”: *Ş-o să vezi acum trai. Anț-țvai ca-n **tăndărai***”. Citatele

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

preluate *tale-quale* din sursa citată reflectă pluralitatea şi pentru sensul 1., colectiv, respectiv, *tăndarai* „lucruri vechi”. Pentru originea cuvântului ne raportăm la *tandăr* „vânzător într-o piață de vechituri”, inclus în acelaşi glosar: *Lucrurile aşcea poț să le duş la* ***tandăr***. Dacă *tandăr* devine simbolul lucrului învechit, uzat, atunci colectivitatea în cauză ar deveni *tăndăraie* (cf. *glod* > *glodăraie, fum* > *fumăraie*). Derivatul, perceput ca pluralitate, prin pseudointerpretare, va dezvolta singularul corespunzător: *tăndărai*.

TRENȚĂTÚRĂ

Cu semantismul „zdreanță” cuvântul anunțat figurează în Ciauşanu, *Gl.* s.v. *treanță*: *Nu se ține* ***treanța*** *pe el! E golopan, e un golan, e gol puşcă, e numai cu* ***trențături*** *(trențuici) pe el.* Din punctul de vedere al creării este vorba de o formație analogică, analizabilă prin baza nonverbală *treanță*. Prin analogie, după creații deverbale din acelaşi domeniu de referință, *descusătură, încinsătură, ruptură, țesătură* s-ar fi putut crea (pseudo)derivatul în discuție, reperat în sursa citată ca „atestare involuntară” (Mărgărit, A. I.: 21).

TINDICÉI, TIMBRICÉI, TRÂNDICÉI

Seria cuvintelor incluse în titlul notei figurează în basme populare culese, de la informatori diferiți, din jud. Olt, fără să fi fost introduse în glosarul volumului corespunzător: FOM VIII. Acesta ar putea să fie motivul pentru care DLR nu le-a preluat. Absente din dicționare şi din alte glosare, lexemele-titlu par lipsite de transparență lexicală. Pentru decriptare am confruntat contextele corespunzătoare: „— *Întinde-te, masă frumoasă, cu tot felul de bucate* ***cu lăutari, cu tindicei****!* (FOM VIII: 702). *S-a întins masa frumoasă, ca la restaurant,* ***lăutari şi tindicii*** (*id.*: 704). *L-a primit* ***ca muzici, cu timbricei*** (p. 389). *A pus lăutari şi i-a cântat,* ***trândicei*** (p. 482). Se poate observa că în toate situațiile, cuvintele urmărite apar dublate, ca într-o reluare sinonimică: *cu lăutari, cu tindicei; lăutari şi tindicii* (var. fonetică); *cu muzici, cu timbricei, lăutari… trândicei*. Sintagmele extrase prezintă un termen invariabil *lăutari*, ori substitutul *muzici*, fapt ce ne determină să presupunem apartenența elementului secund la acelaşi domeniu de referință. Gradul de corupere, mai mult sau mai puțin avansat, ne oferă şansa de a-l valorifica pe cel care până la un punct: „spune” mai mult. De aceea, *timbricei,* „cântăreț din trâmbiță”, prin raportare la *trândiceri* (înv. şi reg.), reprezintă o variantă fonetică aproape integrală de la *trâmbiceri* (DLR s.v.). Metateza şi disimilarea favorizează forma *timbricei*, iar uitarea acestuia din urmă explică variantele *trândicei, tindicei*.

ȚIPOTÍ

Verbul anunțat, *țipoti*, cu circulație „prin Transilv. şi Maram.” (DLR s.v.), semnificând „a scoate țipete, a striga tare, a țipa” (*id., ib.*), conform dicționarului-

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

tezaur s-ar analiza prin „*ţipa* + suf. *-oti*”. Propunerea noastră este alta, întrucât mult mai probabilă este originea denominativă a acestuia, respectiv *ţipăt* + suf. *-i*, poate chiar în expresia *a scoate un* ***ţipăt*** *(ţipete)*. Ca argument de bază, invocăm varianta primordială *ţipăti*, după toate probabilităţile: *Ea ţi**pătea**… dar el nu înceta cu leacul, toată era melestuită de bătaie* (Pop – Reteganul, P. II: 80). Modificarea fonetică survenită se explică prin acomodare, respectiv, influenţa labialei [p] asupra vocalei următoare, care dobândeşte acelaşi caracter [a] > [o]. Odată operată această schimbare, în noua formă, verbul este cu mult mai agreat, după cum atestă tendinţa de impunere a variantei, în detrimentul formei originare: *Hia* [fia]*-n ciupă* ***ţipote*** */ Focu-n vatră* ***duduie*** / (Al. Ţiplea – *Poezii populare*: 7); *Focu-n vatră* ***vojoteşte****, / Pruncu-n leagăn* ***ţipoteşte*** (Folc. Transilv., I: 208).

BIBLIOGRAFIE

ALBD = *Antologia literaturii dialectale bănăţene* (poezie, proză, teatru), 1891–2011, de Ioan Viorel Boldureanu, Simion Dănilă, Cornel Ungureanu. Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2011.

Boceanu, Gl. = Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*, Bucureşti, 1918.

Bud, P. P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureş*, Bucureşti, 1908.

Ciauşanu, Gl. = G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Vâlcea*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1931.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.

DGS II = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, volumul II, Literele D–O, Bucureşti, 2010, coord. Maria Marin.

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.

DRB = *Dicţionar român-bulgar*, sub redacţia academicianului Dr. St. Romanski şi a lui St. Ilcev, Sofia, 1962.

Folc Transilv. = *Folclor din Transilvania*, Texte alese din colecţii inedite. Vol. I ş.u. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967 ş.u.

FOM VIII = *Folclor din Oltenia şi Muntenia. Cântecele şi poveştile Oltului*. Zonele Scorniceşti, Drăgăneşti-Olt, Corabia. Studiu introductiv de Ioan Şerb. Bucureşti, Editura Minerva, 1979.

Gl. Argeş = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, 1967.

HEM = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor. Tomul I–III, Bucureşti, Stabilimentul grafic Socec şi Teclu, Tom I–II: 1887, Tom III: 1893.

JO = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este şi cum trebuie să fie săteanu*. Scriere în limba ţăranului muntean, Bucureşti, 1881.

Liuba-Iana, M. = Sofronie Liuba şi Aurelie Iana, *Topografia satului şi hotarului Măidan*. Caransebeş, 1895.

LR = „Limba română”, Bucureşti, 1952 ş. u.

Marian, *Nunta* = S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1890.

Mărgărit, A.I. = Iulia Mărgărit, Atestări „involuntare” în „Fonetică şi dialectologie”, XXX, 2011, p. 21–26.

Murariu, Gl. = Ion Murariu, *Vorbe d-ale noastre*, Glosar girocean. Ediţia a IV-a, revăzută şi adăugită, Timişoara, Editura Waldpress, 2014.

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)

Niculiță-Voronca, El. = G. T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinariu-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*. București, 1979.
NȘDU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. I–II, ediție revizuită și adăugită de Al. Dobre, Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Viorica Zăstroiu, Mydo-Center, 1995–1997.
Pascu, Suf. = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, Editura Academiei Române, București, 1916.
Pașca, Gl. = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material cules de corespondenții din diferite regiuni, București, Cultura națională, 1928. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
Plopșor, C. = [C.S.] Nicolaescu-Plopșor, *Ceaur. Poveşti olteneşti*, Craiova, Tiparnița „Craiova", 1928.
Pop, Reteganul, I. = Ion Pop-Reteganul, *Zâna apelor*. Poveşti ardeleneşti culese din gura poporului, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Iordan Datcu, Minerva.
Racoviceanu, Gl. = Simion Todorescu Racoviceanu, *Glosar de termini dialectali din satul Racovița, județul Timiș*. Timișoara, Editura „Eurostampa", 2013.
Sădeanu, Fl. 1962 = Florența Sădeanu, *Sufixele colective din limba română, cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 41–81.
SCL = *Studii şi cercetări lingvistice*. [București], Editura Academiei. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1950), ș. u.
SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Ediținea întâia, Iași, 1939.
SFC IV = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* [București]. Editura Academiei, 1967.
Stancu, D. = Z. Stancu, *Desculț* [București], Editura pentru Literatură, 1964.
Șez. = *Șezătoarea.* Revistă pentru literatură și tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.
Ștefănucă 1937 = P. V. Ștefănucă, *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de jos*, în Anuarul Arhivei de Folclor, IV, p. 31–228.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.

NOTES LEXICALES-ÉTYMOLOGIQUES

(Résumé)

L'article reunite plusieurs lexemes non solutionnés du point de vue étymologique ou solutionnés de manière insatisfaisante. Dans leur majorité, les mots sélectés sont atypiques en ce qui concerne leur mode de formation: *acritură*, un déverbal apparent modélé analogiquement au niveau du parler, *găzdaş* « maître de la maison, hôte », créé comme *căsaş*; *spinătură* « endroit épineux », comme *curătură*, *trenţătură*, comme *ruptură* etc.

D'autre mots représentent des cas particuliers d'évolution construits selon des modèles dialectaux: *lăut* « lavé », participe du verbe hérité du latin *la* < *lavare*, a développé l'antonyme *nelăut* et, par dérivation de celui-ci, les variantes *neluţit*, *nelăţit* « non lavé » etc.

Cuvinte-cheie: *acre, acritură, la, lăut, nelăut, nelăţit, neluţit*.

Mots-clé: *acre* « vêtements européens », *acritură* « personne qui porte des vêtements européens », *la* « laver », *lăut* « lavé », *nelăut* « non lavé », *nelăţit* « non lavé », *neluţit* « non lave ».

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A23022 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:42 UTC)